

İskit İmparatorluğu'nun Yıkılış Nedenleri

Reasons of the Collapse of Scythian Empire

İlhami Durmuş*

Özet

İskitler doğuda Çin seddinden batıda Tuna nehrine kadar geniş sahaya yayılmışlardır. Hatta onlar Kafkaslardan aşağıya inerek Önasya dünyasında da etkilerini hissettirmişlerdir. Onlar bozkırlarda güçlü bir bozkır imparatorluğu kurabilmişlerdir. Uzun zaman diliminde kurmuş oldukları imparatorluk varlığını sürdürmüştür. Birçok imparatorlukta görüldüğü gibi İskit imparatorluğu da kuruluş, yükselme, duraklama ve yıkılış süreçlerini yaşamıştır. İskit imparatorluğunun yıkılışının birçok nedeni bulunmaktadır. Bu nedenler arasında coğrafi, demografik, iktisadi, siyasi ve askeri faktörler sayılabilir. İmparatorluğun yayılmış olduğu coğrafya üzerinde hâkimiyet kaybedilmiştir. İskit yayılma sahası üzerinde imparatorluğu kuran unsurun nüfus yoğunluğu azalmıştır. İktisadi açıdan önem taşıyan otlaklar ve ticaret merkezleri ellerinden çıkmıştır. İmparatorluk üzerinde buldukları coğrafyada siyasi hâkimiyetlerini kaybetmişlerdir. Askeri açıdan da savaş araç-gereçlerini geliştirememişlerdir. Böylece imparatorluğun yıkılış süreci hızlanmış ve İskit imparatorluğu son bulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İskitler, coğrafi, demografik, iktisadi, siyasi, askeri.

Abstract

Scythians had expanded over a large area from the Great Wall of China in the east to the Danube River in the west. Hanging down through Caucasia they had even shown their effectiveness on the Frontal-Asia. They had founded a powerful steppe empire which subsisted for a long period of time. Like many similar examples Scythian Empire had experienced such periods as the foundation, rise, decline and collapse. There were several reasons of the decadence of Scythian Empire namely geographic, demographic, economical, political and military. The empire had gradually lost its sovereignty as the percentage of its founding element in the total population decreased. Pasturages and the main trade centers got out of hand; new military equipments could not be developed and as a result the breakdown of the empire was quickened.

Key Words: Scythians, geographic, demographic, economical, political, military.

Giriş

İskitler (Sakalar) Atlı Kavimler Medeniyetinin önemli bir halkasını oluşturmaktadır. Onlar Bozkır kavimleri arasında gerek siyasi tarihleri, gerekse kül-

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ilhami@gazi.edu.tr

Gazi

Akademik
Bakış

199

Cilt 1, Sayı 2
Yaz 2008

türleri bakımından önemli bir yere sahiptirler. Onlar bozkırlarda Çin seddinden Tuna nehrine kadar çok geniş sahaya yayılmış olup, bırakmış oldukları kültürel miras bakımından "Kurgan Kültürleri"nin temsilcileri arasında mühim bir yer tutmaktadırlar.¹

İskitler geniş sahaya yayılmanın doğal bir sonucu olarak çeşitli kavimlerin kaynaklarında yer almaktadırlar. Grek kaynaklarında Skythai, Asur kaynaklarında Aşguzai, Pers kaynaklarında Saka ve Çin kaynaklarında Sai tabiri bu hareketli konar-göçerler için kullanılmıştır.² Pers kaynaklarında bu konar-göçerlerin Saka tigrakhauda, Saka tiay para daray ve Saka haumavarga olmak üzere üç grubundan söz ediliyor.³ Persler ülkelerinin kuzeydoğu, kuzey ve kuzeybatı tarafındaki gelişmeleri yakından bildiklerinden hareketli bozkır kavimlerini de yakından tanıyorlardı. Bizzat onlarla mücadeleleri de iyi tanımalarına etki etmişti. İşte bu konar-göçerler hakkında verdikleri bilgiler meselenin hallini kolaylaştırmaktadır. Buradan Saka tiay para daray, yani denizin ötesine geçmiş olan Sakalar Karadeniz İskitleri ile aynı kavme işaret etmektedir.⁴ Zaten Persler bütün İskitleri Sakai, yani Saka olarak tanıyorlardı.⁵ Bu atlı kavimler için Grek kaynaklarında Skythai, Pers kaynaklarında Sai (Sak) adları kullanılmıştır. Ancak Çinliler doğu bozkırlarındakiler, Grekler batı bozkırlarındakiler ve Asurlular Önasya'ya yayılanlar için kendi dillerinde isimlendirme yapmışlardır. Persler ise bütün bozkır coğrafyasına yayılmış olanlar için kendi dillerinde isim vermişlerdir.⁶ Bu atlı kavim için Grek kaynaklarında geçen Skythai tabirini esas alanlar ise Saka ismini kullanmaya başlamışlardır. Bundan dolayı Karadeniz İskitleri, Orta Asya Sakaları ve Karadeniz Sakaları tabirleri aynı kavimler için kullanılmıştır. Biz İskit ve Saka adlarının aynı soydan gelen kavimler için kullanıldığını düşünüyoruz. Bundan dolayı İskit ismi Saka, Saka ismi ise İskit ismi yerine kullanılmaktadır.

Grek kaynakları başta olmak üzere, Çin, Pers ve Asur kaynaklarında verilen bilgilerle arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkarılan buluntular İskitlerin tarih ve kültürlerinin aydınlatılmasında önemli bir yer tutmuş ve tutmaya da devam etmektedir.⁷ Ancak doğuda Mançurya'dan batıda Macaristan'a,

1 İlhami Durmuş, "Saka Adı Üzerine", *Milli Folklor*, 3/19, (1993), s. 33.

2 İlhami Durmuş, "Sakalar İskitler mi?" *Kırım*, 3, (1993), s. 9.

3 Albert Herrmann, "Die Saken und der Skythenzug des Dareios", *Beihfte zur Archiv für Orientforschung*, 1, (1933), s. 158.

4 İlhami Durmuş, *İskitler (Sakalar)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1993, s. 29.

5 Herodotos VII, 64.

6 İlhami Durmuş, *a.g.e.*, s. 28- 30.

7 İlhami Durmuş, "İskitler'in Kimliği", *Türkler*, 1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 620.

kuzeyde Kafkaslardan güneyde Mısır önlerine kadar tarihte kayda değer gelişmelerde yerini alan, "tarih yapan, ama tarih yazmayan İskitlerin siyasi tarihleri ve kültürleri hakkında hem filolojik hem de arkeolojik kaynaklar sayesinde bilgi sahibi olunabilmektedir.

İskitlerin tarih sahnesine çıkışı M.Ö. 800 yıllarında Moğolistan ve Türkistan'da meydana gelen ve uzun süren bir kuraklık sonucundadır. Bozkır kavimlerinin doğudan batıya birbirini sürüklemesi sonucunda Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlar da bu hareketli kavimlerin etki alanı içerisinde kalmıştır. İskitler Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda Kimmer hâkimiyetine son vererek, bu kültür coğrafyasına egemen olmuşlardır.⁸ Kimmerleri takip ederek Önasya'ya dalgalar halinde yayılan İskitler Urartular ve Asurlularla mücadele etmişlerdir.⁹ Şüphesiz İskitlerin en çok mücadele ettiği kavim Persler olmuştur. Pers kaynaklarında belirtildiği üzere Perslerin üç Saka grubuyla da mücadele ettiği bilinmektedir. Önce doğu Saka topluluklarıyla, sonra denizin ötesine geçmiş Sakalar, yani tarihi İskitlerle savaşmışlardır.¹⁰ İskitlerin son olarak mücadele ettiği kavim Sarmatlar olmuştur.¹¹

İskit Egemenliğinin Sonu

Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda İskitler Tuna nehrinin aşağı kısmından Hazar denizine kadar yayılmışlardır. Başlangıçta Don nehrinin doğu tarafında İskitlerin içerisinde ortaya çıkan Sauromatlar, yani daha sonraki Sarmatlar bulunmaktaydı.¹² M.Ö. IV. yüzyılın ortasından hemen sonra Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda Sarmatların baskısı artmıştır. Şüphesiz, doğudan batıya doğru çeşitli toplulukların birbirini batıya doğru itmeleri sonucunda Sarmatlar daha da batıya yönelmiştir. Bu Sarmat hareketi İskitlerin gücünün azalmasına neden olmuştur. Böylece Sarmatların giderek artan baskıları altındaki İskitler daha da batıya ve güneye sürülmüşlerdir.¹³ İskitler kendilerine güvenilir yer bulmak için Tuna nehrini geçmişlerdir. Ayrıca "Küçük Skythia" olarak adlandırılan bölgeyi de ele geçirmeyi amaçlamışlardır.¹⁴ M.Ö. 339 yılında ise daha da

8 İlhami Durmuş, *a.g.e.*, s. 62- 64.

9 İlhami Durmuş, *Sarmatlar*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007, s. 86- 88.

10 İlhami Durmuş, "Saka- Pers Mücadelesi", *Bilgi*, 4, (1997), s. 49- 52.

11 İlhami Durmuş, *Sarmatlar'da Sosyal ve Ekonomik Hayat*, *G.Ü. Fen- Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, (1996), s. 178.

12 Johannes Potratz, *Die Skythen in Südrussland, Ein Untergangenes Volk in Südosteuropa*, Raggi Verlag, Basel, 1963, s. 14.

13 George Vernadsky, *A History of Russia, I, Ancient Russia*, Yale University Press, New Haven, 1943, s. 74.

14 Ekrem Memiş, *İskitlerin Tarihi*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 1987, s. 32.

Görüş

Akademik
Bakış

201

Cilt 1, Sayı 2
Yaz 2008

batıya ilerlemelerini sürdüren İskitler, Makedonyalı Phillip'in onlarla Tuna'ya yakın bir yerde karşılaşması ve yenilmeleri üzerine güç kaybetmişlerdir.¹⁵

Bu gelişmeler karşısında, Tuna, Donetz ve Dinyeper bölgelerini terk etmişlerdir. Böylece iki parçaya bölünmüşlerdir.¹⁶ İskitlerin bir bölümü Tuna bölgesinde, "Küçük Skythia" olarak bilinen Dobruca'ya yerleşmiştir.¹⁷ Bir kısmı ise, Kırırma yerleşme zorunluluğu duymuştur. Zira her iki bölgenin de coğrafi yapısı, doğudan batıya doğru yönelen göç dalgalarından gelebilecek saldırılara karşı, az miktarda insanla karşı koyma imkânı sağlıyordu. Önce de belirttiğimiz üzere "Küçük Skythia" olarak bilinen Dobruca, Romalılar tarafından fethedilinceye kadar İskitlerin elinde kalmıştır. Diğer kol ise, Kırım'da Sarmatlara karşı oldukça kuvvetli bir direniş göstermiştir.¹⁸ Onlar batıdan Keltler'in, doğudan ise, İtil nehrinin ötesinden gelen Sarmatların tehditleriyle karşı karşıya kalmışlardır. Sarmatlar M.Ö. III. yüzyılın başlarında Don nehrinin doğu kıyılarına yanaşmışlar, bu yüzyılın sonlarına doğru ise, Don nehrinin batısına geçmişlerdir. Keltler ve Sarmatlar tarafından sıkıştırılan İskitler, M.Ö. III. yüzyılın başlarına kadar eski imparatorluklarının sadece orta kısmını ellerinde tutabilmişlerdi. Bu dönemde onlar Kırım yarımadasında toplanmışlardı.¹⁹ İskitlerin topraklarını büyük ölçüde Sarmatlara kaptırdıkları, belirli bir merkezde toplanmış olduklarından açık bir şekilde anlaşılmalıdır. Buradan Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda güçler dengesinin değiştiğini, yavaş yavaş İskit egemenliğinin son bularak; Sarmatların egemen bir güç olarak ortaya çıktıkları sonucunu çıkartabilmekteyiz.

M.Ö. II. yüzyılın sonlarına doğru İskitlerin gücü biraz daha artarak, hareket yolları üzerindeki bölge Dinyepere kadar genişletilmiştir. İskit hükümdarı Skiluros'un bastırdığı madeni paralardan da anlaşılacağı gibi, aslında Olbia da bu zamanda onların denetimi altındaydı. Bu durum daha sonraları değişmeye başlamıştır. Kırım İskitlerinin gücü yeniden kaybolmaya yüz tutmuştur.²⁰ Onların üzerinde Sarmatların baskısı sürmüştür. İskitlerin varlığı M.S. II. yüzyıla kadar sürmüştür. Ancak Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara doğru yönelen Gotlar onların siyasi varlığına tamamen son vermişlerdir.²¹

15 Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1971, s. 403.

16 John Harmatta, *Studies on the History of the Sarmatians*, Pazmany Peter Tudományegyetemi Görög Filologiai Intezet, Budapest, 1950, s. 8.

17 George Vernadsky, *a.g.e.*, s. 84.

18 John Harmatta, *a.g.e.*, s. 8.

19 George Vernadsky, *ag.e.*, s. 73.

20 John Harmatta, *a.g.e.*, s. 10.

21 Tamara Talbot Rice, *The Scythians*, Thames and Hudson, London, 1958, s. 50.

İskit ve Sarmat mücadelesinde M.Ö. II. yüzyılın başları bir dönüm noktası olmuştur. Kırım ve Dobruca dışında bütün Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırların Sarmatların egemenliği altına girmesiyle büyük ölçüde İskit egemenliği sürmüştür. Buna rağmen, İskit dönemi M.Ö. II. yüzyılın başlarında son bulmuştur.²²

İmparatorluğun Yıkılış Nedenleri

Dünya üzerinde tarihi devirlerin başlaması ile kurulmuş çok sayıda devlet belirli bir süre varlığını sürdürdükten sonra tarih sahnesinden çekilmiştir. Hatta onların adları, tarihleri ve kültürleri hakkında bilgiler modern araştırmacılar tarafından ortaya konulmuştur. Şüphesiz en çok devletin kurulup, tarih sahnesinden çekildiği kültür coğrafyası "kenar kuşak" olarak bilinen doğuda Japonya'dan batıda İngiltere'ye kadar uzanan topraklar olmuştur. Kenar kuşağın önemli bir kısmını oluşturan bozkırlarda kurulan ve varlığını uzun zaman devam ettiren İskit (Saka) imparatorluğu da çöküş süreci ve yıkılıştan kurtulamamıştır. Çok sayıda devlette olduğu gibi, bu imparatorluğun yıkılış nedenleri vardır. Bu nedenler arasında coğrafi, demografik, iktisadi, siyasi, askeri vb. faktörleri sayabiliriz. Sırasıyla bunlar üzerinde durabiliriz.

Coğrafi Faktör

İskitler doğuda Çin seddinden batıda Tuna nehrine kadar, 40. ve 50. paraleller arasında çok geniş bir sahaya yayılmışlardır.²³ Bu bozkır bölgesi doğuda Tanrı dağları ve Altaylardan, Batı Türkistan üzerinden batıya ve aşağı Tuna bölgesine kadar geniş sahayı içerisine almaktadır. Bu bölgenin doğusu büyük çöl sahasıyla kaplıdır, buna karşılık batı kısmı umumiyetle verimli ve doğudan elverişlidir. Kuzeye doğru bu mekân eski zamanlarda bataklıklar ve ormanlarla kaplıydı, güneye doğru geniş alanlar Hazar denizi ve Karadeniz, geri kalan kısımlar İran'daki dağlık arazinin yükselen dağ dalgaları ve Kafkas dağ silsilesiyle sınırlanmıştır.²⁴ İşte İskitler bozkır imparatorluğunu konar-göçer hayata elverişli bozkır coğrafyası üzerinde kurmuşlardır.

Dünya üzerinde insanlar, yaşadıkları coğrafi çevrenin başlıca üç doğal kaynağı olan; orman, hayvan yetiştirme ve tarım imkânlarını değerlendirerek hayatlarını sürdürebilmişlerdir. Eski çağlarda ilk kültürler de kendi bölgelerinin şartları içinde özlülük kazanacaklarından, orman kavimleri "asalak" kültürü (avcılık, devşiricilik), ziraata elverişli yerlerde oturanlar "köylü" kültürünü

²² İlhami Durmuş, *Sarmatlar*, s. 88.

²³ Boris Borisoviç Piotrovsky, "İskitlerin Dünyası", *Unesco'dan Görüş*, XII, (1976), s. 6.

²⁴ Julius Junge, *Saka-Studien, Der Ferne Nordosten im Weltbild der Antike*, Dietrische Verlagsbuchhandlung, Leipzig, 1939, s. 5.

Gazi

Akademik
Bakış

203

Cilt 1, Sayı 2
Yaz 2008

(çiftçilik) ortaya koymuşlar, bozkırdakiler “çoban” kültürünü (besicilik) meydana getirmişlerdir.²⁵

Bozkırlarda ortaya çıkan kültür konar-göçer bir kültür olup, onun en yüksek derecesini “atlı kültür” oluşturmaktadır. Dünya tarihinde önemli yeri olan bozkır devletleri bozkır coğrafyası üzerinde ortaya çıkmıştır. Ural ve Altay dağları arasında uzanan büyük atlı kültür dairesinin merkezi olmuş, hayvan besleyen atlı bozkırlıların uygarlığı buradan çevreye yayılmıştır.²⁶

İskit imparatorluğunun ilk coğrafi sahası doğu bozkırları olup, burası doğuda Çinin kuzeybatısından batıda Urallar ve Hazar Denizine kadar uzanan sahadır. İkinci genişleme sahası doğuda Hazar Denizi ve Urallardan batıda Tuna nehri ve Macar ovasına kadar uzanan bozkır bölgesidir.²⁷

İskitlerin yayılma sahası yalnız doğuda Çinin kuzey batısından batıda Tuna nehrine kadar geniş bozkırlar olmamıştır. Onlar Kafkaslardan Mısır önlerine kadar ulaşmışlardır.²⁸ Böylece İskitlerin üçüncü yayılma coğrafyası Kafkaslar ve Anadolu olmuştur.

Coğrafi açıdan ortaya çıktığı Çinin kuzeybatısı ve Urallar arasında kalan saha ile ikinci yayılma sahası olan Urallar ve Tuna nehri arası bozkır imparatorluklarının kuruluş ve gelişim karakterlerine uygun coğrafyalardı. Üçüncü yayılma sahası olan Kafkaslardan Mısır kadarki coğrafya büyük ölçüde yerleşik hayatın temel oluşturduğu yerleşik devletlerin kurulup gelişme sahası idi. Yalnız Kafkasların belirli bir kısmı ile Anadolu'nun doğu ve kuzeydoğu bölgeleri bozkır hayatı için uygun coğrafyaydı.

İskit imparatorluğunun ilk ortaya çıkma ve ikinci yayılma coğrafyalarında önemli kalpgâhlar İskit yayılma sahası içerisindeydi. Bu kalpgâhlar Altaylar ve çevresi, Urallar ve çevresi ile Tuna nehri ve çevresi idi. Bozkır imparatorluğunun varlığını sürdürebilmesi coğrafi bütünlüğün sağlanmasına ve bu büyük kalpgâhların elde tutulmasına bağlı idi.

İskit imparatorluğunda başlangıçta ve gelişim dönemlerindeki coğrafi bütünlük M.Ö. II. yüzyılın başlarına gelindiğinde ortadan kalkmıştır. Stratejik açıdan büyük önemi olan büyük kalpgâhların kaybedilişi ve coğrafi bütünlüğün ortadan kalkışı İskit imparatorluğunun yıkılış süreci içerisinde önemli bir yer tutmaktadır.

25 İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1989, s. 201.

26 İlhami Durmuş, “İskit Kültürü”, *Türkler*, 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 15.

27 İlhami Durmuş, *İskitler (Sakalar)*, s. 32-35.

28 İlhami Durmuş, *a.g.e.*, s. 35-37.

Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda yeni gelenlerin İskit coğrafyasına yayılmaları sonucunda İskitlerin bir bölümü Tuna bölgesinde Küçük İskitya olarak bilinen Dobruca'ya yerleşmişlerdir.²⁹ Bir kısmı ise, Kırıma yerleşme zorunluluğu duymuştur.³⁰

İskit imparatorluğunun üçüncü genişleme bölgesi olan Kafkaslar ve Önasya üzerinde M.Ö. VII. yüzyılın başlarından itibaren İskit toplulukları yayılmaya başlamışlardır. Onların bütün Anadolu'ya yayıldıkları ve burada yirmi sekiz yıl hüküm sürdükleri bilinmektedir.³¹ Hatta onların M.Ö. IV. yüzyılın başlarında Doğu Anadolu'da egemen güç oldukları bilinmektedir.³² Herodotos'un vermiş olduğu bilgi M.Ö. V. yüzyılın hemen ortalarından hemen sonra yazıya geçirildiğinden Anadolu'da İskit egemenliğinin daha uzun zaman devam ettiği söylenebilir. Bozkır devletinin karakterine uygun yerde egemenlik sağlanabilmiş, ancak yerleşiklerle verdikleri mücadele ve imparatorluğun asıl ilk ve ikinci genişleme bölgelerine uzaklık, coğrafi bütünlüğün sağlanamamasına zemin hazırlamıştır.

Demografik Faktör

Bir devletin oluşumunda halk en önemli unsur olarak dikkati çekmektedir. İskit imparatorluğunun ortaya çıkışı ve gelişiminde halk önemli bir yer tutmaktaydı. Halkın yaşayışı devletin oluşumunda mühim bir yer işgal etmekteydi. İskitler atçı bir millettir.

İskitler konar-göçerlik gereğince hayatlarını sürdürmekteydiler. Ata binmekte, ok atmakta ve at üstünde kargı savurmaktaydılar. Hatta töre gereğince, bir kız düşman öldürmeden evlenemiyordu. Törelere sıkı sıkıya bağlı idiler. Eğer bir kız düşman öldürmemişse bekâr olarak kalmakta ve bu şekilde yaşlanmaktaydı.³³ Böylece bayanlar da hayat tarzları gereği erkekler gibi aynı mücadelenin içerisinde yer alıyorlardı.

Konar-göçer bir topluluk olarak dört ya da altı tekerlekli, iki ya da üç odalı arabalarda yaşamaktaydılar. Bu arabalar rüzgâra, yağmura ve kara karşı korunaklı bir şekilde yapılmış olup, dört bir yanları ve üstleri keçeyle kaplanmıştı. Arabaları soğuk yüzünden boynuzları çıkmamış iki ya da üç çift öküz çekmekteydi. Arabaların içerisinde kadınlarla birlikte çocuklar yaşamaktaydılar. Erkekler ise onlara at üzerinde eşlik etmekteydi. Bir yerde, hayvanlarına ot bulabildikleri sürece kalmakta ve sonra başka yerlere göçmekteydiler. Pişmiş

²⁹ George Vernadsky, *a.g.e.*, s. 84.

³⁰ John Harmatta, *a.g.e.*, s. 8.

³¹ Herodotos IV, 1.

³² Ksenophon IV, 7,18.

³³ Herodotos IV, 117.

Gözi

Akademik
Bakış

205

Cilt 1, Sayı 2
Yaz 2008

etle beslenmekte, kısrak sütü içmekte ve kısrak sütünden yapılmış bir çeşit peynir yemektedirler.³⁴

Onların hayatı tıpkı Asya Hun Hakanı Mo-tun'un Çin imparatoriçesine yazdığı mektupta belirttiği gibiydi. O, mektubunda şöyle demektedir: "İrmaklar ve göller arasında doğdum, geniş yaylalarda sığırlar ve atlar arasında büyüdüm, kendimi sık sık sınır boylarında buldum"³⁵ Böyle bir hayat tarzını İskit hükümdarı İdanthysos'la Pers kralı Darius arasında elçiler arasında elçiler vasıtasıyla geçen konuşma da gösteriyordu. Darius İskit Hükümdarından savaşması için karşısına çıkmasını istediğinde İdanthysos şu cevabı vermiştir: "Bizim ne kentimiz var ne de dikili bir ağacımız, ki elden gitmesin ya da yakılıp yıkılmasın diye korkup hemen savaşa girelim; ama siz ille de savaşmak istiyorsanız, bizim atalarımızın mezarları var; onları bulun, onlara el kaldırın, o zaman görürsünüz, mezarlarımız için dövüşüyor muyuz dövüşmüyor muyuz."³⁶ Gerçekte onların toprakta sabitleştirdikleri kurgan, yani korugan, koruyucu olarak gördükleri ve ölenlerini koruyan mezarlarının dışında sabit her hangi bir şeyleri yoktu.

Hayat tarzları gereği İskitler bozkır insanıydılar. İmparatorluğun ilk gelişim coğrafyası ve ikinci gelişim coğrafyası, yani Çinin kuzeybatısından Urallara, Urallardan Tuna nehrine kadar geniş saha yaşayışlarına uygundu. Üçüncü genişleme coğrafyasında Anadolu'nun kuzeydoğu bölgesi istisna olmak üzere İskit hayatına Önasya kültür coğrafyası uygun değildi. Özellikle Önasya'da diğer yerleşik kültürler içerisinde karışıp kaynaşan İskitler nüfus potansiyeli bakımından azınlıkta kalarak, diğer kavimler tarafından emildiler. Hayat tarzlarına uygun bozkırlarda ise, yeniden bozkıra yayılanlar arasında azınlık durumuna düştüler. Hatta birbirleriyle bağlantıları kesildi. Başka kültür daireleri içerisinde kaldılar.

Bozkır coğrafya ve ikliminin etkisiyle İskit soyunun doğurgan olmaması³⁷ nüfusun olumsuz yönde etkilemiştir. Hem nüfusu normal bir şekilde artmayan hem kısa zaman sürecinde ele geçirilen coğrafyalarda sayı üstünlüğü bulamayan ve azınlıkta kalan İskitlerin kurmuş olduğu imparatorluğun yıkılış sürecinde nüfus bir faktör olmuştur. Askeri açıdan sağlanan başarılar ele geçirilen coğrafyalarda devleti kuran İskit insan unsuruyla pekiştirilememiştir. Bu durum coğrafyada egemenlik sağlama ve bu süreci uzatmada bir engel

34 Hippokrates VI, 18.

35 Johann Jakob Maria De Groot, *Die Hunnen der virchristlichen Zeit*, Walter de Gruyter, Berlin, 1921, s. 72.

36 Herodotos IV, 127.

37 Hippokrates VI, 21.

oluşturmuş ve insan unsuru olarak İskit yayılma sahasında azınlığa düşülmüş, imparatorluğun asli unsuru coğrafyaya egemen olacak niceliği bulamamış, adeta coğrafya tarafından yutulmuştur. İskitler çoğu askeri başarılarını sağlamlaştıracak ve coğrafyayı devamlı ellerinde tutacak yeterli nüfusu bulamamış ve imparatorluğun çöküşü ve yıkılışı kaçınılmaz hale gelmiştir. Coğrafi bütünlüğün ortadan kalkmaya başlamasıyla İskit insan unsuru da bu parçalanmış İskit coğrafyasında dağınık bir hal almıştır. İmparatorluk coğrafyası asıl unsurla beslenememiş ve böylece coğrafyaya egemenlik zaafa uğramıştır.

İktisadi Faktör

Devletlerin güçlü kalabilmeleri ve yıkılmalarında en önemli faktörlerden birisinin iktisadi faktör olduğu bilinmektedir. Her devlet ya da imparatorluğun iktisadi yapısı da birbirinden farklıdır. İskitlerin ekonomisi de büyük ölçüde hayvancılığa dayanmaktaydı. Konar-göçer hayat tarzları ekonomilerine büyük ölçüde etki etmişti. Bozkır coğrafyasının hayvancılığa elverişli bir arazi olması, bu tür bir gelişmeyi zorunlu kılmıştır. Onlar hayvanlarına su ve otlak bulabilmek için sürekli yer değiştirme ihtiyacını duymuşlardır. Konar-göçerlerin bütün ruhunu ve dünyaya karşı takındıkları tavrı, onları ehlileştirilmiş ata, kocabaş hayvanlara ve koyun sürülerine bağlayan münasebetler belirlemekteydi. Konar-göçerlerin biricik ciddi girişimi büyük ölçüde hayvan ehlileştirmeye, gayreti de her şeyden önce hayvanların sayısının artmasına ve korunmasına dayanmaktaydı. Hayvanlarını etlerinden daha çok sütleri için beslemekteydiler.³⁸ Bu şekilde beslenen hayvanlar ancak onların temel ihtiyaçlarını karşılamaktan ileri gitmiyordu. ³⁹ Bununla beraber Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda gelişmiş bir ticaret potansiyeli vardı. Bu ticaret İskit imparatorluğunun kuruluş döneminde mevcuttu. İskitlerin zenginliği Karadeniz Grekleriyle yaptıkları ticaretten kaynaklanıyordu. İskit imparatorluğu iyi örgütlü idi ve belli bir ölçüye kadar barış şartları sağlamıştı. Bölgedeki ziraata elverişli yerlerdeki zirai üretim çarpıcı bir şekilde artmaktaydı. M.Ö. IV. yüzyıl itibarıyla Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırların ziraata elverişli bölgeleri Atina'nın hububat ambarı haline geldi. Buğday ve diğer zirai ürünler Karadeniz sahil şeridinde kurulmuş ticaret kolonileri vasıtasıyla ihraç ediliyordu. Buna karşılık Hellas'tan büyük miktarda değerli metal nesnelere, silahlar, çanak ve çömlek türü kaplar alınıyordu. İskitlerin iktisadi hayatındaki zenginlik uzun süre devam etmiştir. Bununla Karadeniz'in kuzey sahil şeridindeki Grek kentlerinin refahı da yükselmiştir.⁴⁰

³⁸ Jozsef Deer, "İstep Kültürü", *A.Ü. Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XII/1- 2, (1954), s. 159-160.

³⁹ İlhami Durmuş, *Sarmatlar*, s. 114.

⁴⁰ John Harmatta, *a.g.e.*, s. 47.

gazi

Akademik
Bakış

207

Cilt 1, Sayı 2
Yaz 2008

İskitlerin Sarmatlarla yer değiştirmesi, ilk anda Karadeniz'in kuzeyindeki bölgede insanların hayatını ve ekonomik ilişkilerini olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Nitekim kargaşa dönemi sona erince Sarmatlar barışla dengeyi sağlamakta ve bozkır insanıyla sahildeki Grek şehirlerinde yaşayanlar arasında ticari ilişkiyi kurmakta başarı sağlamışlardır.⁴¹

Büyük ölçüde varlıklarını sürdürdükleri coğrafyalarda siyasi egemenliklerini kaybeden İskitler iktisadi hayatları için gerekli otlaklarını kaybetmelerinin yanında ticareti kontrol altında tuttıkları bölgeleri de kaybetmişlerdir. İktisadi bakımdan çöküntü imparatorluğun yıkılışını hızlandırmıştır.

Siyasi Faktör

Bozkır devletlerinin siyasi yapılanması diğer devletlerinkinden tamamen farklılık göstermekteydi. Diğer bozkır devletlerinde olduğu gibi İskit imparatorluğunun oluşumunda aileler, boylar ve boylar birlikleri yer almıştır. Aile ve aile birlikleri boyları; boylar ise, boylar birliklerini meydana getirmişlerdir. Boy ve boylar birlikleri de bir araya gelmek suretiyle en üst siyasi kurum olan devleti oluşturmuştur.

İskitler üç ayrı grup halinde teşkilatlanmaya sahipti. Darius üç bölüme ayrılmış olan İskitlere karşı savaş açtığı anda, İskit hükümdarları Sakesphares, Homarges ve Thamyris bir yerde durum değerlendirmesi yapmışlardı.⁴² Homarges Herodotos'un Sakai Amyrgioi'siyle şüphesiz aynıdır.⁴³ Homarges, Saka haumavarga ve diğeri Thamyris, Massaget hükümdarı adı Thomyris'i hatırlatıyor ve Hekataios'a göre Grekler tarafından Massaget olarak adlandırılan grup, Saka tigrakhauda olduğundan⁴⁴ Thamyris'in Saka tigrakhauda'nın hükümdarı olduğu anlaşılıyor.

Denizin ötesindeki Sakaların, yani Karadeniz İskitlerinin hükümdarının İdanthysos olduğu ve Darius'un ona elçi gönderdiği Herodotos tarafından belirtilmektedir. Ancak yukarıda adı geçen üç İskit hükümdarının Darius'un seferinden önce durumu değerlendirdikleri düşünülürse, Sakesphares'in Karadeniz İskitlerinin hükümdarı olduğu ve onun İdanthysos'tan bir önceki hükümdarları olması gerektiği kanaati oluşuyor.⁴⁵

İskitlerin birbirlerinden farklı coğrafyalarda yaşayan üç ayrı hükümdarlığa ayrılmalarına rağmen, onların hükümdarlarının bazı tehdit unsurlarına

41 George Vernadsky, *a.g.e.*, s. 84-85.

42 Julius Junge, *a.g.e.*, s. 244.

43 Herodotos VII, 64.

44 Julius Junge, *a.g.e.*, s. 65.

45 İlhami Durmuş, "İskitlerin Kimliği", s. 16.

karşı bir araya gelmeleri ve durum değerlendirmesi yapıp, ortak karar almaları, aralarında bir birlik şuurunun olduğunu göstermektedir.

İşte imparatorluğun çöküş sürecine giden yolda İskit gruplarının ortak düşmana karşı birleşecekleri şartlar ortadan kalkmış ve coğrafi bütünlüğün ortadan kalkması ile de etraflarını çeviren diğer unsurlar siyasi egemenliklerine engel oluşturmuştur. Bu kendi içerilerindeki siyasi bütünlük de en küçük siyasi birlik olan boyların ayrılma ve yeni oluşumlar içerisinde bulunma süreçlerini hızlandırmış, boy ve boylar birlikleri arasındaki bütünlük, hatta üçe ayrılmış İskit grupları arasında siyasi dayanışma ve bütünlük de ortadan kalkmıştır. İskit siyasi hâkimiyetinin zaafa uğraması, bütün jeopolitik açıdan egemenliğin ortadan kalkması yıkılış sürecini hızlandırmış, bu çöküş sürecinde İskitlere ait unsurlar adeta parçalanmış coğrafyalarında boylarla temsil edilmişlerdir.

İskitler Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda yalnız Dobruca ve Kırım çevresinde kısmen siyasi egemenliklerini koruyabilmişlerdir.⁴⁶ Bu egemenlikleri de zamanla ortadan kaldırılmıştır. Boy ve boylar birlikleri yapılanmasına göre Sarmat üst kimliği altında varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir. M.Ö. II. yüzyılın başlarında büyük ölçüde siyasi egemenliklerini kaybeden İskitler doğu bozkırlarında da aynı dönemde aynı kaderi yaşamışlardır. Asya Hunlarının güçlendiği ve Hun hakanı Mo-tun'un dağılık boyları Hun adı altında toplamasıyla İskit-Sakalar yeni bir oluşum içerisinde yer almışlardır.⁴⁷ Burada da Hun üst kimliği ön plana çıkmıştır. Geniş bozkır coğrafyasındaki İskit siyasi egemenliği adeta denizde birbiriyle bağlantısı olmayan adacıklar ya da karada birbirleriyle bağlantısı bulunmayan göletlerin konumu gibi bağlantısızlaşmıştır.

Askeri Faktör

İskitler yayıldıkları çok geniş coğrafyada değişik kavimlerle karşılaşmışlar ve onlarla mücadele etmişlerdir. Onlarda askerlik ve ordu buldukları hayat şartları içerisinde hep ön plana çıkmıştır.

İskit ordusunun büyük bir bölümünü atlılardan meydana gelen süvari sınıfı oluşturmaktaydı. Onlar at üzerinde ok atarak savaşıyorlardı.⁴⁸ Bu şekilde savaşan kavimler at üzerinde yayı etkili bir savaş silahı haline getirebilmişler ve "uzak savaş" usulünü benimsemişlerdi. At sayesinde sürekli manevra kabiliyetine sahip oldukları için uzaktan savaşı tercih ediyorlardı.⁴⁹

⁴⁶ John Harmatta, *a.g.e.*, 8.

⁴⁷ İlhami Durmuş, "Massagetler", *Bilgi*, 4, (1997), s. 88.

⁴⁸ Herodotos IV, 46.

⁴⁹ İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 272.

Saldırı silahları arasında yay ve ok ilk sırayı alıyordu. İmal ettikleri okların uçları jilet keskinliğine getirilmekteydi. Hatta zehirli oklar da üretmekteydiler. Zehri elde etmek için İskitler bir cins yılanı, muhtemelen küçük engerekleri yakalar, gövdelerinin çürümesini beklerlerdi. Bir takım işlemlerden sonra zehir elde ederlerdi. Okların uçları bu zehre bulanırdı. Bu kanca uçlu ve zehre bulanmış ok uçlarından son derece korkulurdu; çünkü saplandığında bunların çıkarılması son derece zordu ve çıkarma işlemi sonucunda yaralı çok büyük acı çekirdi. Üstelik zehrin uzun vadeli hasara neden olduğu ve bu nedenle en küçük yaraların bile büyük ihtimalle ölümcül olduğu hesaplanırdı. Çünkü bu tür bir ok için “çifte ölüm saçan” tabiri kullanılmıştır.⁵⁰ Ok atışına hedef olan insan okun açtığı yaradan ölmezse, bizzat zehrin vücuda yayılmasıyla ölüyordu. Bu zehirli oklar adeta günümüz kimyasal başlıklı füzeleri gibi, belki onlara model oluşturan ilkçağ kimyasal silahlarıydı.

Uzaktan atışı esas alan bu bozkır savaş sisteminde ok menzili 500 metrenin üzerindeydi.⁵¹ Hatta doğu bozkırlarında kullanılan okların menzili- nin 660- 884 metre arasında olduğu bilinmektedir.⁵² Bu şekilde uzaktan atışa imkân veren, aynı zamanda zehirli uçları olan oklar İskitlere büyük avantaj sağlıyordu.

İskitler bozkır savaş taktiğini en iyi şekilde uygulamaktaydılar. İskit-Saka liderlerinden Tomris'in Perslere karşı böyle bir savaş taktiği uyguladığı bilinmektedir. M.Ö. 528 yılında büyük Balhan'da dağlık arazinin boğazında Pers ordusunun önü kesilerek yenilgiye uğratılmıştır.⁵³

Darius'un İskitler üzerine yaptığı seferde de bu taktik açıkça görülmektedir. Darius İskit topraklarına vardığında İskit ordusu iki gruba ayrılarak çekilmiştir. Bu çekilme esnasında İranlıların yararlanabilecekleri bütün kaynakları kurutmuşlardır.⁵⁴ Böylece düşmanı daha içerilere çekerek yormayı, onları oyalayarak daha fazla zaman geçirmelerini, önlerinden çekilirlerken su alabilecekleri kuyuları doldurarak, otları biçerek ve çekildikleri yerleri yakarak Perslerin ve hayvanlarının aç ve susuz kalmasını sağlamışlardır. Bunun sonucunda durumun kötüye gittiğini gören Darius, mecburen çekilmek zorunda kalmıştır⁵⁵ İşte kaçıyor gibi geri çekilerek düşmanı çembere almak üzere pusu

50 Renate Rolle, *Die Welt der Skythen*, Verlag C. J. Bucher, Frankfurt, 1980, s. 72-73.

51 Renate Rolle, *a.g.e.*, s. 74.

52 İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 272.

53 İlhami Durmuş, “Massagetler”, s. 89.

54 Herodotos IV, 120-122.

55 İlhami Durmuş, “İskit Kültürü”, s. 17.

kurulan yere kadar çekilen savaş taktiğine "turan taktiği ya da "kurt oyunu" denilmekteydi.⁵⁶ İskitler bu savaş taktiğinin en eski uygulayıcıları idiler.

İskitler askeri bakımdan güçlüydüler ve düşmanlarına korku saçıyorlardı. Onların atlı bir kavim olarak yay kullanıp ok attıkları, büyük bir askeri güç haline geldikleri, onlara karşı koyabilecek bir gücün olmadığı kaynaklarda belirtilmekteydi.⁵⁷ Pers kralı Darius kendi askerlerine İskit-Saka askeri kıyafeti (pantolon, ceket) giydirerek ancak onlara saldırmaya cesaret edebilmişti.⁵⁸ Yine İskit hükümdarı Pers kralı Darius'a elçi vasıtasıyla "bir kuş, bir fare, bir kurbağa ve beş tane ok göndermişti. Persler tarafından yapılan istişareler sonucunda bu armağanların anlamı şöyle yorumlanmıştı: İranlılar, eğer kuş olup uçmazsınız, fare olup yerin altına girmezseniz ve kurbağa olup bataklığa atlamazsanız, yurdunuza dönemeyeceksiniz; oklarla vurulup öleceksiniz."⁵⁹

İşte İskitler hem düşmanları tarafından güçlü olarak görülmekte hem de kendilerine güvenmekteydiler. Ancak zamanla bu anlayış değişmeye başlamıştır. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Son derece büyük bir askeri güce sahip İskitlerin askeri yönden zayıf duruma düşmelerinin diğer saydığımız faktörlerle bağlantısı bulunmaktadır. Öncelikle coğrafi ve siyasi bütünlüğün ortadan kalkması İskitlerin askeri yönden gücünü birleştirmesine engel oluşturmuştur.

İskitlerin savaş taktiğini yerlerine geçen Sarmatlar da uygulanmaktaydı. Ağır süvari birlikleri ve madeni üzeniyi kullanmaları onlara İskitlere göre daha fazla avantaj sağlamıştı.⁶⁰ Sarmat atlıları miğfer, pullu ya da deriden yapılmış zırh giymekteydi. Onların ana silahları uzun mızrak ve uzun demir kılıçtı. Savaşta ağır donanımlı askerler genellikle önde yer alır ve diğer iki kanat hafif silahlara emanet edilirdi. Böyle hafif süvari bölüğünün ağır zırhlı olmazdı, askerler mızrak ve kılıç yerine ok ve yay kullanırlardı. Düşmanların atlarını uzaklardan ürkütmek için büyük yakalama ipleri, yani bir çeşit kement kullanıyor ve böylece onları ele geçirebiliyorlardı.⁶¹

Buradan da görüleceği üzere, İskitlerin yerine geçen Sarmatlar hafif süvari birliklerinin yanında ağır süvari birlikleri oluşturarak ve üzeniyi kullanarak hem at üzerinde daha güvende durabilmişler hem de saldırı silahlarında

⁵⁶ İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 274.

⁵⁷ Thukydides II, 96- 97.

⁵⁸ İlhami Durmuş, "Massagetler", s. 88.

⁵⁹ Herodotos IV: 131- 132.

⁶⁰ İlhami Durmuş, Sarmatlar, s. 110.

⁶¹ Karl Kretschmer, "Sarmatae", *Paulys Real Encyclopaedie der Classischen Altertumswissenschaft*, IA2, (1920), s. 2549.

olduğu gibi savunmaya yönelik savaş araç gereçlerinde de ileri düzeye ulaşabilmişlerdir. İskitler de ise, böyle bir gelişimin görülmemesi, yeni şartlara göre silahlanmanın ve savaş araç gereçleri kullanmanın verdiği dezavantaj yıkılış sürecini hızlandırmıştır.

Sonuç

İskit imparatorluğu bozkır coğrafyası üzerinde ilk tarih sahnesine çıkan ve teşkilatlanması bozkır şartlarına göre oluşmuş güçlü bir yapıya sahipti. Bozkır insanı, at ve demir geniş coğrafyaların kontrol edilmesi ve ele geçirilmesinde önemli bir yer tutuyordu. İmparatorluğu yaşatanlar at üzerinde yay geren ok atan insanlardı. Zaten bozkır devletinin temel unsurundan birisi halktı. Diğerleri ise, istiklal, ülke ve töre demek olan kanundu.

Zamanla İskit imparatorluğunun kurulduğu coğrafyada bütünlük sağlanamadı. Altaylar ve çevresi, Urallar ve çevresi, Macar ovası İskit kontrolünden çıktı. Büyük devlet ya da imparatorluk oluşumu için gerekli “kalpgâhlar”ın elden çıkması coğrafi çözülme sürecini hızlandırdı.

İskit nüfusunun uçsuz bucaksız bozkırlara yayılması ve bu yayılımda sayı bakımından yetersiz kalması, imparatorluğa bağlı ya da imparatorluğu kuran ve imparatorluğa sahip çıkacak soyun azalmasına ve bazı yerlerde azınlık duruma düşmesine neden oldu. Zaten doğurgan bir soy olmadığı da kabul gören İskitler geniş coğrafyalarda kendi soylarından olmayan unsurlar içerisinde de emildiler. İmparatorluğun dayanağı olan asıl unsurun erimesi imparatorluğun yıkılış sürecini hızlandırdı. Çünkü imparatorluğu asıl kuran soy devam ettirebilirdi.

İktisadi açıdan önem taşıyan kültür coğrafyalarının elden çıkması imparatorluğun zayıflamasına neden olan önemli hususlardandı. Hayvanlarının otlakları azalan, günlük hayatta kullandıkları eşya ve savaş araç gereçleri için yeraltı kaynak bölgelerini kaybeden ve ticaret yaptıkları pazarları da kaptıran İskitlerin imparatorluğunun çözülme süreci hızlandı.

Coğrafyadaki parçalanma siyasi bütünlüğe de etki etti. İskit yöneticileri bir araya gelerek ortak kararlar alamadılar. Hatta onlar üzerinde “divide et impera (böl ve hükmet=ayır, buyur)” yönteminin uygulanması siyasi bütünlüğün sağlanmasını olumsuz etkiledi. İmparatorluk yıkılışa doğru gitmeye başladı.

Askeri açıdan yenilenme ihtiyacının duyulmaması ve aynı savaş taktiğini benimsemiş düşmanlarının daha gelişmiş savaş araç gereçleri kullanmalarını yenilgi nedir bilmeyen İskit ordusunun bundan böyle yenilmeye başlamasına zemin hazırladı. Savaş meydanlarındaki yenilgiler imparatorluğun çözülme ve yıkılma sürecini hızlandırdı.

Coğrafi bütünlüğün ortadan kalkması, imparatorluğu kuranların oluşturduğu nüfusun yetersiz hale gelmesi, iktisadi açıdan önemli kaynak ve bölgelerin elden çıkışı, siyasi birliğin sağlanamaması ve askeri açıdan yeniliklerin yapılmaması İskit-Saka imparatorluğunun yıkılışının önemli nedenleriydi.

KAYNAKÇA

- DEER, Jozsef; "İstep Kültürü", *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XII/1- 2, (1954), 159- 176.
- DE GROOT, Johann Jakob Maria; *Die Hunnen der vorchristlichen Zeit*, Walter de Gruyter, Berlin, 1921.
- DURMUŞ, İlhami; *İskitler (Sakalar)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1993.
- DURMUŞ, İlhami; "Saka Adı Üzerine", *Milli Folklor*, 3/19,(1993), 33- 34.
- DURMUŞ, İlhami; "Sakalar İskitler mi?", *Kırım*, 3, (1993).
- DURMUŞ, İlhami; "Sarmatlar'da Sosyal ve Ekonomik Hayat", *G.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, (1996), 173- 191.
- DURMUŞ, İlhami; "Massagetler", *Bilig*, 3, (1996), 86- 91.
- DURMUŞ, İlhami; "Anadolu'da Kimmerler ve İskitler", *Belleten*, LXI/231, (1997), 273- 286.
- DURMUŞ, İlhami; "Saka-Pers Mücadelesi", *Bilig*, 4 , (1997), 49- 53.
- DURMUŞ, İlhami; "İskitlerin Kimliği", *Türkler*, 1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, 620- 627.
- DURMUŞ, İlhami; "İskit Kültürü", *Türkler*, 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, 15- 24.
- DURMUŞ, İlhami; *Sarmatlar*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007.
- HARMATTA, John; *Studies on the History of the Sarmatians*, Pazmany Peter Tudományegyetemi Görög Filologiai İntezet, Budapest, 1950.
- HERODOTOS; *Herodot Tarihi*, (çev. Müntekim Ökmen), Remzi Kitabevi.
- HERRMANN, Albert; "Die Saken und der Skythenzug des Dareios", *Beihefts zur Archiv für Orientforschung*, I , (1933), 157- 170.
- HİPPOKRATES; *Hippokratous to peri Aeron, Hydaton, Topon*, İ.M.Eberartos, Parisioi, 1816.
- JUNGE, Julius; Saka-Studien, *Der Ferne Nordosten im Weltbild der Antike*, Dietrische Verlagsbuchhandlung, Leipzig, 1939.
- KAFESOĞLU, İbrahim; *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1989.
- KRETSCHMER, Karl; "Sarmatae", *Paulys Real Encyclopaedie der Classischen Altertumswissenschaft*, IA2,(1920), 2542- 2550.

Gazi

Akademik
Bakış
213
Cilt 1, Sayı 2
Yaz 2008

- KSENOFON; *Anabasis*, (çev. Hayrullah Örs), Maarif Matbaası, İstanbul, 1944.
- MANSEL, Arif Müfid; *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1971.
- MEMİŞ, Ekrem; *İskitlerin Tarihi*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 1987.
- PİOTROVSKY, Boris Borisoviç; "İskitlerin Dünyası", *Unesco'dan Görüş*, XII, (1976), 4- 8.
- POTRATZ, Johannes; *Die Skythen in Südrussland, Ein unterganges Volk in Südosteuropa*, Raggi Verlag, Basel, 1963.
- RİCE, Tamara Talbot; *The Scythians*, Thames and Hudson, London, 1958.
- ROLLE, Renate; *Die Welt der Skythen*, Verlag C.J. Bucher, Frankfurt, 1980.
- THUKYDİDES; *Peloponnesoslularla Atinalıların Savaşı*, II, (çev. Halil Demircioğlu), A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayını, Ankara, 1975.
- VERNADSKY, George; *A History of Russia I, Ancient Russia*, Yale University Press, New Haven, 1943.

Gos

Akademik
Bakış

214

Cilt 1, Sayı 2
Yaz 2008